

УДК 811.111'37

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ АСПЕКТИ ЛАКУАРНОСТІ У МОВІ ТА МОВЛЕННІ

Швачко С.О.

Сумський державний університет, м. Суми, Україна

У статті зроблено спробу накреслити напрямки дослідження категорій лакуарності, її адгерентних понять – еліпсису, імплікації та комунікативного мовчання.

Ключові слова: лакуна, імплікація, еліпсис, мовчання, елімінація, делакунізація.

Метазнак «лакуна» (лат. *lacuna* «пропуск», «прогалина», «пусте місце») має міждисциплінарний характер. Як об'єкт вивчення лакуна розглядається тут у парадигмі адгерентних понять, які є предметом дослідження [1; 3]. *Актуальність* теми зумовлена значним інтересом сучасних лінгвістів до системно-функціонального буття одиниць мови та мовлення – їх виміру та вимірювання, тенденціями кореляції мови та мислення, екстеріоризації мовленнєвих процесів, моделювання парадигм лакуарності, ідентифікації відсутніх компонентів поверхневої та глибинної структур, текстових пустот, нелексикалізованих концептів. *Матеріалом аналізу* були аутентичні лексикографічні джерела, досвід вітчизняних та зарубіжних учених з проблематики, а також результати дискурсивного осмислення релевантного емпіричного матеріалу. *Новизна роботи* озаглавлена самою темою. У перекладацькій практиці нагальною є проблема елімінації лакун – їх осмислення, семантизації та омовлення. *Дослідження* неіснуючих слів та їх денотатів (пустих кліток) є вельми *перспективним* з огляду на їх теоретичну значущість у парадигмі спілкування як у когнітивних процесах, так і в дидактичних тлумаченнях міжмовної та міжкультурної комунікації [4].

Імпліцитність як мовленнєва лакуна не реєструється у словниках. Прихованість інформації, її латентність маркується частково поверхневими індикаторами типу англ. *in a nutshell, summing it up, i.e., that is*; укр. *не знаю, коротше, не тяни, в двох словах, так сказати, послухай, що люди кажуть, та зрозумій ти що, сказав «а», скажи «б», і т.д.* та ін. Імплікованими є також пошукувані відгадки до загадок (Наприклад: укр. *від чого качка пливе?; ні вікон, ні дверей – повна хата людей*) або підсумкові зауваження типу укр. *хитрить, не все каже, неясно говорить, щось приховує*. Джерела імплікації розкриваються в інтеракції комунікантів, в їх спілкуванні, що позначені полімодальністю та політематичністю на векторі адресант – адресат. Індикаторами імплікаційних лакун виступають вербальні та невербальні засоби, контексти з поліситуативними структурами. Поява лакун зумовлюється дією закону економії, який частково представлений в еліптичних структурах – адгерентних до імплікатур. Традиційними, легалізованими у мовленні є явища

синтаксичних лакун (еліпсис), з одного боку, та моделі словотвору – абрєвіації, акроніми, згортання фраз, з іншого боку. Пор. укр. *два кольори, мої два кольори, червоне – то любов, а чорне – то журба*; США ← *Сполучені Штати Америки*; англ. USA ← *Uncle Sam*; *fruite* ← *fruit and juice*; *as* ← *all so*; *alone* ← *all but one*. Імплікація є вельми дієвою на глибинному рівні, у процесах домислення, переосмислення прихованого змісту. Пор. рос. *Что делать?*; *Что скажет Марья Алексеевна?*; *А судьи кто?*; укр. *Хіба ревуть воли, як ясла повні?*; англ. *To be or not to be*; *What will Mrs Grundy say?*; *Will you come into my parlour?* *said the spider to the fly*.

Елімінації інформаційних лакун сприяє не тільки мегаконтекст, але і міні-контексти малого синтаксису. Пор. англ. *all day round service but now*. У виразах англ. *bus station ma station bus* семи локальності та приналежності маркуються послідовністю лексем – у лінійному вимірі. Семантичні лакуни, імпліковане значуще на вертикальному зрізі потребують виміру додатковими смислами, посиланнями на лінгвістичний або соціальний досвід, вимагають комплексного аналізу інтеграції вербальних та невербальних засобів. Вияв прихованого смислу породжується міжреченнєвими відношеннями, і дієвими тут є усталені прийоми умовчання та ефекту нескінченого речення. Імплікація значущого (інколи рематичного) є компонент мовленнєвої поведінки, який посилює глибинну структуру текстів, збагачуючи останні інтендованими смислами. Джерелом імплікатури є емоційний, моральний, психічний стан комунікантів (пор. англ. *attention span, linguistick shock*), їх небажання давати пряму відповідь, або, навпаки, бажання уникнути вичерпний перелік.

Адгерентним поняттям є перерване мовлення – мовчання, що зумовлене емоційними чинниками (інколи – неінтендованими), дієвістю зовнішніх екстралінгвальних факторів. Погоджуємось з проф. А.П. Загнітко, що: «Імплікація як категорія мовленнєвої комунікації надзвичайно смна і її обсяги можуть бути вичерпно пізнаними за умови зіставлення з експлікованістю та елімінацією, що загалом постають корелятивними / некорелятивними у внутрішньотекстовій структурі» [2, с. 65].

Імплікатура приховує деталі діахронної пам'яті, навіває канонізовані зміни у мові, когнітивні витоки структур, наприклад, типу англ. *stone wall*, або: ввічливих фраз *how do you do, good-bye, good luck*, укр. *на добраніч, з Богом, до побачення*; акумулятивних застережень типу англ. *after dinner sleep a while..., don't trouble trouble, etc.*; укр. *застав дурного Богу молитися..., після дощук...*

Лакунам як одиницям з прихованим смислом, «висловлюванням в квадраті», інформатемам поміж рядків валідними притаманні комплексні підходи дискурс аналізу. За концепцією Грайса, спрацьовує комплементарне, стандартне, прагматичне осмислення лакун, коли буквальний смисл є базою для експлікації небуквального смислу. Психологічний підхід, зокрема, передбачає нерелевантність до буквального смислу (експліцитного), який (підхід) тяжіє до антецедентів, до здобутого досвіду мовців. Звідси лакуни ідентифікуються як узуальні, канонізовані, зареєстровані в аутентичних джерелах, тезаурусах, з одного боку, та, з іншого – okazіональні, імплікативні, ситуативні. Як бачимо, лакуни мають місце у мові та мовленні. До них тяжіє мовчання як силенціальний ефект. Аналіз наукової

літератури показує, що лакунарність як «категорія відсутності» позначена низкою метазнаків, серед яких виокремлюються наступні: *культуреми, еліпсис, риторичне питання, згортання фрази, мовчання, гендерна спустошеність, імпліцитність, ксеноніми, лакуна пам'яті, лакуна слова, етнографічна лакуна, невербаліка, умовчання, графічна інконгруентність*.

Зникають слова і мови не безслідно. Вони залишають після себе зоряне сяйво та листопад міфологем. При цьому деякі етюди минулості стають лакунами, елімінація яких приносить насолоду результатами пошуків, осмислення віх історії та глибше розуміння проблем сьогодення та майбутнього. Значущість теми зумовлюється інтересом лінгвістів до забутих лексем, до глибинних структур, культурем та їх делакунарності. Валоративним є аналіз ретроспективного буття таксономії лакун, семантичної девіації, забутих слів, їх пробудженості в оновленому стані. Воскресіння слів нагадує сяйво згаслих зірок на лінгвістичному небосхилі. Лакуни – це не пустоти, а свідки золотого дощу словопаду. Міжмовні та внутрішньомовні лакуни розпізнаються на базі аутентичних лексикографічних джерел, із досвіду досліджень вітчизняних та зарубіжних учених, а також осмислення емпіричного матеріалу. Моделювання парадигм лакунарності, її гетерогенної поліаспектності є вельми валоративним для оновлення діяхронічної пам'яті.

Слова, як і люди, приходять та уходять (англ. *people come and go*). Традиції та звичаї підвладні еволюційним процесам у культурах, що спрацьовують у різних соціумах. При універсальній наявності культурем їх різноманітність є дієвою. Лакуни як інгерентні риси комунікації мають місце на синхронних і діяхронних векторах, у вербальних і невербальних представленнях. Діяхронні надбаня (віра, звичаї, танці, пісні, артефакти, мистецтво) передаються із покоління в покоління на параметрах аксіологічного виміру. Мертві мови самі старіють, становляться лакунами. У живих мовах лакунарність притаманна як системі, так і її реалізації, мовленнєвим ситуаціям. Синхронні надбаня досвіду проникають у концептосфери носіїв мови – як лексично позначених, так і в «пустих клітинах», лексично немаркованих. Діяхронна інформація дублюється у синхронному бутті мови на рівні універсального, омовленого коду, у корпусі невербалізованих концептів, а також у специфічно маркованих лакунах. Наявність словників «неіснуючих слів» у царині фантастики та ірреальності, зокрема, об'єктивує існування лакун у концептосферах соціумів. Лакуни елімінуються у мовленні за допомогою полілексемних конструювань, що компенсують відсутність однослівних позначень. Цей засіб є прозорим при утворенні складних слів, у процесі лексикалізації синтаксичних словосполучень. Для осмислення конгруентності лексем різних мов валідним є виявлення еквівалентності гіперогіпонімічних відношень корелюючих систем. Пор. міжмовні лакуни слів англ. *arm – hand*, та укр. *рука*. Лакунарність елімінується при інтерлінгвальному аналізі, експлікації конгруентності корелюючих одиниць засобами парадигми компенсаторів. Черговими маркерами виступають міжкультурні лакуни при порівнянні субкультур носіїв різних мов. Дидактично вагомим є процес елімінації лакун у навчальному процесі при вивченні іноземних мов, їх порівняння з рідною мовою. Внутрішньомовна лакунарність проявляється у процесі семантичної девіації слів (синонімів, антонімів, омонімів), словосполучень та текстових

композицій, а також у пошуках забутих, етимологічних витоків. Щедрим джерелом загублених лакун є фразеологізми – усталені словосполучення, смисл яких мультиплікативно мотивується їх компонентами. Пор. англ. *to fish in the air* «переливати із порожнє», *to mark with a T* «позначати злодія ініціальною буквою», *Uncle Sam* «дядько Сем», *a fair weather friend* «ненадійний друг». Лексична розбіжність, наприклад, омовлюється в «Українсько-українському словнику незрозумілих слів, уживаних українцями районів Закарпаття» [6, с.181-192], таким чином: *бачі* – *батько* (угорське), *блискотека* – *дискотека зі світловими ефектами*, *буркур* – *мінеральне джерело, мінеральна вода*, *гурка* – *ковбаса, кровянка, ліверка* (угорське), *чумарка* – *шкварка*, *клепач* – *молоток*, *лаба* – *нога*, *мачка* – *кішка*, *склеп* – *крамниця*, *шата* – *одяг*, *штат* – *держава*.

«Золота осінь» позабутих значень слів – це лакуна, що свідчить про дієвість «вічного двигуна» мови (конвертування забутого у неологізм, вторинні деривації конструювань), про бівекторність процесів лакунізації і делакунізації. Мовна лакунарність діє у доменах систематології, ідіолекта, граматичних категорій, латентної репрезентації енігматичності, в омовленні міжкультурної комунікації. І сьогодні актуально звучать слова М.Т. Рильського: «Неологізми, новотвори родяться щодня – в міру того, як щодня родяться нові явища й поняття. Треба тільки завжди розрізнити органічно виниклі, потрібні неологізми від неологізмів-брязкалець, виграшок, цяцьок» [4, с. 80]. Ці слова видатного майстра художнього слова цілком стосуються застарілих слів, які, переосмислившись, набули нових значень, поповнили категорію семантичних неологізмів. А доречне і вдаль вживання їх завжди свідчить про добре знання мови, про високу мовну культуру людини.

Як відомо, у кожній мові під дією зовнішніх і внутрішніх чинників її розвитку постійно відбуваються два паралельні процеси – народження і старіння слів. Хоч обидва ці процеси протилежні, причому перший з них випереджає другий, проте вони тісно взаємопов'язані і характеризуються тривалістю і поступовістю протікання. Саме процес старіння частини словникового складу викликає появу архаїчних, застарілих слів, які не відразу виходять із мовного вжитку.

Про забуті слова йдеться у трактатах етимологів, а також в аутентичних словниках. Останні, за словами Вольтера, є «всесвітом в алфавіті» [5]. Спеціальні глосарії експлікують застарілі слова, словосполучення, їх енігматичність та загадковість. Архаїзми, варваризми, екзотизми, поетизми, діалектизми, професіоналізми та термінологізми експлікуються у відповідних джерелах делакунізації феноменів, елімінації лексичних труднощів, що служить збагаченню компетенцій адресатів на мовному та культурному векторах [1; 3].

Лакунарність вивчається у теоретичних діадах типу лакунарність :: мова, лакунарність :: мовлення, лакунарність :: лексикографія, лакунарність :: мовленнєві жанри, лакунарність :: мислення, лакунарність :: культура, лакунарність :: дефініція, лакунарність :: гендер, лакунарність :: графіка, лакунарність :: композиція тощо. У теоріях про витоків та критерії лакунарності задіяними у науковій парадигмі є метазнаки *нереалізовані одиниці, незаповнені клітини, ідіоетнічні різновиди, ситуативні лакуни, типи лакун, делакунізація, латентні конструкції, категорія відсутності, невербалізовані пустоти, лексикографічні лакуни, імплікації, гендерна*

лакунізація, композиційні лакуни, прецедентологія, інтерлакунарність, інтралакунарність, лакунарна картотека, типологія міжмовних лакун, контамінація лакун, міжкультурні лакуни, лексичні лакуни, граматичні лакуни, фонетичні лакуни, делакунізація.

Висновки. Міжкультурні та міжмовні лакуни – пріоритетний вектор дослідження контактів та взаємодії соціумів. Значну долю національної специфіки будь-якої мови, а також соціального, економічного, культурного, політичного буття її носіїв обіймають лакуни, які принципово відсутні у психології, традиціях, звичаях, концептосферах інших етногруп – їх делакунізація потребує значних зусиль у домені сьогоденних проблем інтралінгвального та інтерлінгвального спрямування.

Питання лакунарності та суміжних категорій – еліпсису, імплікації, комунікативного мовчання – є вельми *перспективними* для подальшого осмислення проблем «категорії відсутності».

Список літератури

1. Быкова Г.В. Феноменология лексической лакурности русского языка / Г.В.Быкова. – Благовещенск, 1998. – 107 с.
2. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
3. Лакуны в языке и речи. – Благовещенск, 2003. – 257 с.
4. Рильський М.Т. Твори в трьох томах [Текст] / М.Т. Рильський. – Т.3. – К.:Держвидав України, 1955.
5. Сомов В.П. Словарь русских забытых слов [Текст] / В.П. Сомов. – М.: Гуманит: Владос, 1996. – 764 с.
6. Чучка П. Деца у нотаря [Текст] / П. Чучка. – Ужгород: Сливовниця & К, Поліграфцентр «Ліра», 2010. – 207 с.

Швачко С.А. Лингвокогнитивные аспекты лакунарности в языке и речи // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т.24 (63). – №2. Часть 2. – С.480-484.

В статье сделана попытка обозначить направления исследования категории лакунарности, её адгерентных понятий – эллипсиса, импликация, коммуникативного молчания.

Ключевые слова: лакуна, импликация, эллипсис, молчание, элиминация, делакунизация.

Shvachko S.O. Linguacreative Lacunatic Phenomenon in Language and Speech // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communicatios». – 2011. – V.24 (63). – №2. Part 2. – P.480-484.

The article in question deals with the major categories of lacuna, its adherent notions of ellipsis, implication, silence.

Key words: lacuna, implication, ellipsis, silence, elimination, delacunization.

Поступила до редакції 22.03.2011 р.